

Oponentský posudek na disertační práci Mgr. Jana Slavíčka
„Ze světa podnikání do světa plánované distribuce.
Sonda do vývoje českého spotřebního družstevnictví v letech 1945-1956
(kraj Ústí nad Labem)“

Vývoji spotřebního družstevnictví po druhé světové válce dosud nebyla v české práci historické věnována patřičná pozornost - předkládaná disertační práce má ambici tento deficit alespoň pro první poválečné desetiletí vyrovnat. Ve svém názvu sice deklaruje, že má být sondou do jednoho kraje, ale její koncept je mnohonásobně širší. Zabývá se problematikou spotřebního družstevnictví především z pohledu centra a pojednáváné otázky poté promítá do vybraného regionu. Dá se říci, že tímto přístupem získala předkládaná disertační práce na průkaznosti a plastičnosti.

Je třeba konstatovat, že po stránce heuristické doktorand vykonal nemálo práce. Stávající historická pojednání v podstatě problematiku spotřebního družstevnictví přechází a pokud se jí vůbec dotýkají, tak pak jenom okrajově. V tomto smyslu je práce J. Slavíčka v podstatě prací průkopnickou. Z literatury těžil zejména z té dobové, současná mu posloužila k dotváření obecného rámce. Ve své práci se opírá především o výzkum pramenného materiálu, který však, přes relativní hojnost, má své limity z hlediska dochovanosti, přístupnosti i výpovědní hodnoty, na což sám na příslušných místech upozorňuje.

Struktura práce je logická a promyšlená, je široce rozkročená, což je místy na škodu věci, neboť vede k začlenění obecných informativně ilustračních pasáží či teoretizujících úvah se slabým jen provázáním s textem pojednávajícím o tématu (viz např. standardně pojatý obecný rámec hospodářského vývoje Československa sledovaného období) – dochází tak k jeho rozměňování. To je ještě prohlubováno častým spirálovitým vracením se k jednomu a témuž konstatování některých jevů či skutečností, čímž je oslabována sevřenost textu.

První, úvodní kapitola, je stručným vhledem do vývoje ideje družstevní v českých zemích s důrazem na družstevnictví spotřební. Možná, že by bylo na místě větší pozornost věnovat období německé okupace, neboť změny ve funkcích i organizaci družstevnictví v podstatě přecházely (obdobně jako změny např. v organizaci průmyslu) i do období poválečného a byly využity, resp. zneužity, v politických zápasech v době předúnorové. Ukázalo by se totiž výrazněji, že nástrojů užitých jednou totalitní mocí, bylo užito nastupující novou totalitní mocí. Navíc by se vytvořila těsnější vazba s druhou kapitolou o organizační struktuře spotřebního družstevnictví a jejich proměnách ve sledovaném období.

Těžiště této druhé kapitoly spočívá v pohříchu marném zápase o udržení družstevních idejí i organizačních forem v poúnorovém období, zejména v souvislosti se sovětizací československého hospodářství. Vzhledem k tomu, že v jistém smyslu protihráčem Svazu spotřebních družstev byla Ústřední rada družstev, slušelo by se jejímu vzniku i funkcím věnovat přiměřený prostor

(nejen na s. 38 ji jen uvést na scénu). Velmi zajímavé jsou pasáže o roli Antonína Zmrhala, „družstevníka a komunisty“, konstruované jako jeho „zápas s komunistickou stranou“. Zmrhal byl od 8. sjezdu členem ústředního výboru, nebojoval tedy se stranou, ostatně se podílel na reorganizaci družstevnictví podle nového územního uspořádání, zdá se mi, že spíše hájil kompetence ÚRD, které by byly oslabeny vznikem Ústředního svazu spotřebních družstev (s. 53). Čelil i mechanickému přenášení „sovětských zkušeností“, nicméně k 1. 1. 1952 se přešlo na sovětský model řízení hospodářství, na centralizaci prostřednictvím hlavních správ, a tomu družstevnictví uniknout nemohlo.

Některé dobové reálie by si zasloužily objasnění – např. „volné zemědělské produkty“ (s. 57), jejichž výkup podle představ vedení KSČ mělo spotřební družstevnictví zajišťovat. Není náhodou, že tato představa se objeví právě v době, kdy prohlubující se nedostatek potravin způsobil obnovu v zavedení přidělových lístků na některé z nich. Vazba zásobování (tedy spotřebních družstev) na situaci na vnitřním trhu s výjimkou dosti obecného konstatování nedostatkovosti (s. 195-198) v práci rozpracování není. Přitom s tímto souvisí, jak je v práci přesvědčivě ukázáno, tlak na reorganizaci spotřebního družstevnictví do podoby venkovských spotřebních družstev, které měly mj. posílit na venkově samozásobování. Mělo by být ale vysvětleno, proč proti původním záměrům a očekávání docházelo k výkupům zemědělských produktů jen výjimečně (s. 78). Velmi podrobně, byť poněkud deskriptivně, je zmapován proces utváření venkovských spotřebních družstev v ústeckém kraji. V souvislosti s těmito procesy jsou popsány i názorové střety představitelů družstev s místními funkcionáři, které spolu s problémy právě ustavených družstev vyvolaly úvahy o potřebě nové reorganizace spotřebního družstevnictví, jež daly vzniknout Jednotám.

Kapitola o proměnách rolí spotřebního družstevnictví je v první obsažené části vyplněna deskriptivní charakteristikou stanov, resp. zákonných norem, s náznakem komparace, poněkud zbytné je pojednání o hospodářském vývoji (v němž se opomněla existence trhu selského, s. 152). Přínosnější je vlastní nastínění rolí, které spotřební družstevnictví nabývalo podle aktuálních potřeb mocenského centra (v procesu znárodnění či likvidaci soukromého maloobchodu).

Ocenit je třeba autorovu snahu zpracovat obraz hospodářského fungování spotřebních družstev, a to přes fragmentárnost pramenného materiálu, který měl k dispozici. Tento obraz není a nemůže být jiný, než selektivní, ale poskytuje rámcovou představu. V souvislosti s touto kapitolou je možná na místě poznámka vztahující se obecně k mechanismu centrálně-přídělového hospodářství. Ten byl sice direktivní, ale nemohl obsáhnout všechny dodavatelské, výrobní a odběratelské vazby. Měl „mezery“, stejně jako totalitní systém. A tak plán vzhledem k metodice svého sestavování nechtěně umožňoval hospodářským subjektům určitou míru autonomního chování, čehož si je autor vědom (s. 184). Plán stanovil ukazatele obratu či zisku (nemohl řídit výsledky

družstev, s. 177), ale jejich naplnění zůstávalo v režii hospodářských subjektů, které v rámci možností rozehrávaly gausitržní hry. Bylo by navýsost zajímavé je podchytit i u spotřebního družstevnictví. Frangmentální hospodářská čísla autorovi neumožnily hlubší analýzu permanentně reprodukované diskontinuity ve vývoji spotřebních družstev. Jistě by bylo vhodné blíže vyargumentovat tezi, že u spotřebních družstev byla klíčová distribuční role, ekonomická že byla druhořadá (s. 185). Základní příčina nedostatkovosti nespočívala, dle mého názoru, v negaci potřeb obyvatelstva centrem (vždyť po peněžní reformě se přešlo k ekonomicky chybné politice každoročního snižování maloobchodních cen) (s. 196). Centrum se obávalo překročit práh sociální tolerance, příčina byla v centrálně přidělovém systému samém, neboť ten sám o sobě generoval poptávku trvale převyšující nabídku. Otázek by se našlo více, např. mohla na nepoměr v zásobování spotřebních družstev a státního obchodu mít vliv teze o samozásobování venkova? Koncept podkapitoly o konfrontaci „dvou světů“ se mi nejeví jako průkazný, vždyť ve vedení spotřebních družstev bylo stranické byrokracie víc než dost (viz tabulka na s. 218).

Poněkud neorganicky je na závěr připojena jinak velmi zajímavá kapitola o družstvu Sociokol a jeho atypičnostech – zjevně by jí slušelo zařazení do jiné části práce.

Disertace Mgr. Jana Slavíčka přináší v podstatě první pohled na vývoj spotřebního družstevnictví po ukončení druhé světové války. Její značně široký záběr dokazuje jeho obeznanost s tématem, ostatně klade si stěžejní otázky, pro něž povětšinou nalézají kvalifikované řešení a zobecnění. Dle mého názoru splňuje všechny požadavky kladené na doktorské disertace, a proto ji plně doporučuji k obhajobě.

V Praze, dne 12. června 2015

Prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.